

dr. sc. Irvin Lukežić
Filozofski fakultet Rijeka

RIJEČKA HUMANISTIČKA TRADICIJA

Govoreći o općim značajkama i naravi stanovnika primorskih gradova Marko Tulije Ciceron u svojim političkim raspravama na jednom mjestu ustvrđuje: "Primorskim je gradovima svojstvena i neka iskvarenost i nestalnost običaja: u njih prodiru novi jezici i shvaćanja, uvozi se ne samo tuđe proizvode, nego i običaje, tako da u njima ništa od uredaba očeva ne može ostati nepomućeno. Žitelji tih gradova nisu vezani uz svoje prebivalište, nego ih prevrtljiva nada i misli uvijek odvlače daleko od kuće, a i kada tijelom ostaju na mjestu, duhom su na putu i lutaju."

Premda glasoviti rimski pisac govori o mediteranskim gradovima Staroga svijeta, ovo nam se čini posve primjenjivo i na prilike u kojima se razvijala novovjekovna Rijeka. Stalna će pokretljivost i prilagodljivost njene stanovnike vremenom učiniti drugačijima od njihovih susjeda u obalnom zaleđu, koji su ostali privrženi tradicionalnim oblicima društvenoga ponašanja. Zajedno s nestalnim lutalačkim mentalitetom i postupnim gospodarskim usponom uzrokovanim trgovinom, postupno će se među njima pojaviti sklonost čestom mijenjanju lokalnih običaja, mekoputnom užitku i raskoši, ili barem oponašanju modela života bogatoga građanstva i aristokracije. Služeći se mnogim jezicima, koje uče iz praktičnih razloga, nisu pridavali značaj usavršavanju onoga koji im bijaše materinjim idiomom.

Riječanin je sebe s ponosom držao i doživljavao građaninom svijeta a volio je istodobno da ga i drugi takvim vide i doživljavaju. Svoju osobnu slobodu uvijek je pretpostavljao ideji nacionalnoga kolektivizma. U Rijeci je, podsjećamo, nekoć bila omiljena krilatica Viva la Spagna, dove si magna! "Živjela Španjolska, u kojoj se dobro jede!"

Bilo bi, međutim, pogrešno i jednostrano Riječane proglasiti proračunatim hedonistima. Među njima je uvijek bilo i onih koji se nisu bavili samo trgovačkim knjigovodstvom, novčarstvom i inim

prizemnim stvarima. Upravo takvim duhovno radoznalim pojedincima Rijeka duguje svoju samoniklu intelektualnu i humanističku tradiciju o kojoj danas imamo vrlo oskudne predodžbe i spoznaje. Upoznamo li pak bolje taj dio njene duhovne baštine, koji je dosad bio nepravedno isključen iz našega povijesnog obzorja, postat će nam jasnije mnogo toga što prije nismo zapažali niti mogli pravilno razumjeti.

Stoljetni pomorski i trgovački kontakti Rijeke s drugim obalama, poglavito područjem Apenina, dovode do stvaranja osebujne slavensko-romanske kulturne i jezične simbioze. U tom protoku ljudi, roba i ideja, knjige dobivaju osobit značaj. I dok neki građani odlaze na inozemna, mahom talijanska, austrijska ili ugarska sveučilišta, u riječku sredinu dolaze drugdje oblikovani intelektualci, preuzimajući neke od istaknutih javnih i komunalnih funkcija. Pojavljuju se trgovci, obrtnici, novčari i poslovni ljudi stranoga podrijetla, različitih vjeroispovijesti, koji prihvaćaju riječki domicil. Oni sa sobom nose knjige pisane na latinskom, talijanskom, njemačkom, francuskom i drugim jezicima. Budući da su u Rijeci djelovali hrvatski i slovenski duhovnici, ondje su se redovito čitala hrvatska i slovenska tiskana izdanja.

Prema tome temelj za oblikovanje vlastite riječke duhovne tradicije oduvijek bijahu upravo knjige. Čitali su ih ne samo redovnici i svjetovni svećenici, nego i imućni patriciji, gradski vikari, notari, suci, odvjetnici, ljekarnici, liječnici, kirurzi, učitelji, trgovci i obrtnici. Ova gradska inteligencija, pretežno oblikovana na studia humanitatis, bila je odgojena u humanističkom duhu i na klasičnim antičkim zasadama. Služila se prvenstveno latinskim i talijanskim jezikom, jer prvi bijaše jezikom učenosti i znanosti, drugi pak glavnim jezikom trgovine i pomorskih krugova na području čitavoga Sredozemlja.

Shvativši već zarana da bez znanja i učenja ne može biti napretka, Riječani su se pobrinuli da u svom gradu zaposle sposobne učitelje. Tako se već sredinom XV. stoljeća u Rijeci spominje magister Alegretus de Tragurio, koji će kao rector scholarum domaću mladež podučavati po svemu sudeći prema principima studia humanitatis. Laička gradska škola u kojoj on bijaše zaposlen bila je zapravo nezamisliva bez humanističkoga ideala kulture kao riznice (thesaurusa) sveopćega znanja. Osim te laičke škole u Rijeci je postojala glagoljaška kaptolska škola.

U isto doba kada i Alegretus, spominje se dominus presbyter Balthaser, rector scholarum. Za razliku od prvoga učitelja, koji bijaše svjetovnjakom, Baltazar je bio svećenik i voditelj spomenute kaptolske glagoljaške škole. O važnosti koju će u životu Rijeke imati obrazovanje svjedoče česte rasprave gradskog vijeća kao i činjenica da u gradu postoji posebna školska zgrada (domus Scholae publicae), smještena ispod kule Sokol, na potezu od Korza prema nekadašnjem Fossu ili Rovu (današnjoj ulici Ante Starčevića ili Garibaldi).

S dolaskom isusovačkoga reda stvari će se iz temelja izmijeniti. Isusovačka gimnazija u ondašnjem će malom gradu imati izuzetno zapaženu i vrlo značajnu ulogu: ona će tijekom stoljeća i pol zauzimati status ne samo elitne obrazovne ustanove nego i prvorazrednog intelektualnog središta u čijem je ozračju oblikovan prepoznatljiv lik baroknog intelektualca. Isusovačkom redu, tako, pripadaju najznačajnija riječka intelektualna imena XVIII. stoljeća: Stjepan Dinarić, ispovjednik carice Eleonore, Giuseppe de Bardarini, dvorski kapelan carice Marije Terezije i profesor teologije u Grazu, Giorgio Francesco de Marotti, odgojitelj sina cara Karla VI. i kasniji pićanski biskup, Giuseppe de Zanchi, profesor teologije na bečkom Terezijanumu, Francesco Benzoni, profesor filozofije u Grazu, Giovanni Fanello, profesor sintakse u Gorici, Francesco Saverio de Orlando, utemeljitelj Nautičkog instituta u Trstu, Agostino Michelazzi, upravitelj Apponyjeve knjižnice u Beču, Francesco Vitnich, profesor filozofije u Gorici, Francesco Saverio Verneda, profesor zagrebačke akademije i pisac latinskih stihova.

U prostorima isusovačkoga kolegija izvodile su se kazališne predstave i deklamacije na latinskom jeziku, utemeljene na zasadama klasične retorike i pjesničkog umijeća. Nastava se odvijala po gimnazijskim tečajevima, a na završetku svake školske godine održavala su se natjecanja u znanju iz pojedinih predmeta. Program škole bio je usklađen s isusovačkim modelom: uz latinski učilo se fakultativno grčki, povijest i nešto matematike, te su se obavezno čitali klasici. U okviru filozofije kasnije su se slušale geometrija, astronomija, fizika, kemija i druge prirodne znanosti. U početku se predavala samo retorika i poezija a potom je ustanovljen kolegij filozofije i moralne teologije. Isusovci su posebno njegovali govorništvo pružajući svojim pitomcima izuzetno

široko humanističko obrazovanje. Ne treba međutim zaboraviti da je djelatnost riječkih isusovaca imala, nažalost, i svoju tamniju stranu. Unatoč protestima dijela gradskih uglednika, za razliku od prakse u varaždinskom, zagrebačkom, požeškom i dubrovačkom kolegiju, u Rijeci su se mlađi gimnazijalci podučavali isključivo talijanskim jezikom.

Ono što je bilo od prvorazrednoga značaja za razvoj naprednih ideja, ono što je unaprijedilo znanstvenu, kulturnu i intelektualnu misao u Rijeci za čitava stoljeća – bile su knjige. Isusovci su, naime, odmah po osnutku gimnazije, u sastavu kolegija utemeljili i bogatu knjižnicu. Bila je namijenjena prvenstveno za potrebe gimnazijalaca i profesora, te su iz nje posuđivali knjige mladi kandidati i školarci, te časni oci i magistri. Ona je značila početak riječkog bibliotekarstva akademskog stila.

Osim isusovaca, koji intelektualnome životu Rijeke daju naj snažniji pečat, u Rijeci je bilo znamenitih pisaca koji su pripadali drugim redovničkim zajednicama. Među njima najzagonetnije je ime nedvojbeno bio Riječanin Kajetan Vičić, pripadnik reda teatinaca, koji 1686. u Padovi objavljuje zbirku pjesama Sacer Helicon (Sveti Helikon), koja obuhvaća epiku, liriku i epigramatiku, elegije pisane kombinacijom jamba i anakreontskog stiha, te kraći ep Tieneida u šest knjiga, u kojem je na oko pet tisuća heksametara opisan život Kajetana iz Tiene. Dvije knjige od ukupno 208 epigrama obrađuju scene iz svečeva života, parafrazirajući dijelove Pjesme nad pjesmama. Glavno Vičićevo nadahnuće Djevica Marija, koju je teatinski red naročito slavio, pretežnom je temom elegija, oda i jampskih pjesama. Godine 1700. Vičić u Pragu objavljuje religiozni ep u dvanaest knjiga Jišaida. Zanimljivo da ovaj spjev o životu Djevice Marije (rođene iz korijena Jišaja, Davidova oca), predstavlja najveći umjetnički latinski ep u hrvatskoj književnosti, te obuhvaća čak 13 531 heksametar.

Među riječkim augustincima također nalazimo istaknute pojedince, poput senjsko-modruškog biskupa Ivana Krstitelja Agatića, te glasovitog teologa Ivana Krstitelja Cortiva, profesora teologije i filozofije, vrsnog poliglota.

U redovima riječkih patricija valja također spomenuti kao lokalne pisce Roka Vitnića, doktora pravnih znanosti, i Ksavera Marburga, općinskoga vijećnika i kancelara. Vitnić je, naime, sastavio панегирик u počast riječkog kapetana a Marburg opisao svečani doček cara Karla VI, koji je posjetio Rijeku 1728. Obje su knjižice tiskane na talijanskom jeziku. Prva je objavljena u Grazu 1673. a druga u Ljubljani 1728. godine.

Od 1773. do 1780. u Rijeci je djelovala javna Kraljevska akademija (Caesarea regia Academia fluminensi), koju su pohađali studenti teologije i filozofije. Prema sačuvanim podacima potjecali su oni ne samo iz Rijeke i njene šire regije, nego i susjednih područja (Istra, Venecija, Dalmacija), te po društvenom podrijetlu pripadahu građanstvu, patricijatu i puku. Nakon ukinuća tršćanske nautike već spomenuti riječki profesor Francesco Saverio Orlando 1774. godine seli sa svojom bogatom knjižnicom i učilima u rodni grad, gdje zakratko vodi nautičku školu. Uz njega je još predavao dr. Luigi Capuano.

Tijekom druge polovice XVIII. stoljeća Rijeka je već vrlo dinamično trgovačko, pomorsko i kulturno središte, čiji se stanovnici odlikuju visokom uljuđenošću i otvorenošću prema novim idejama. Učenju i usvajanju novih znanja posvećivala se osobita pozornost. O tome svjedoči učeni talijanski putopisac, opat Alberto Fortis, koji 1774. u pismu Johnu Strangeu, engleskome ministru u Mlecima, donosi sljedeće izvješće o riječkim prilikama:

Prvi od tih gradova u kanalu je Rijeka, u prijašnjim se vremenima zvao San Vito, a to je ime dobio po rječici koja izvire ispod nedaleke planine i utječe u more tvoreći luku. Broj stanovnika ovoga grada seže od petnaest do šesnaest tisuća. Predgrađa su velika i dobro sagrađena, a kuće su opremljene s dobrim ukusom koji bi jedva mogao očekivati na tako zabačenu i neugodnu položaju. Trgovina Rijeke je znatna; ona je glavno prihvatilište robe temišvarskog Banata. U njoj su radionice platna, stakla itd., te velike tvornice za preradu šećera.

Prirodni je jezik zemlje hrvatski, ali otmjena čeljad obaju spolova govori dobrim talijanskim jezikom i oponaša toskanski način, pa bi ih zbog toga jamačno trebalo mnogo više hvaliti nego nas koji sakatimo naš lijepi jezik i rugamo se svakome tko ga nastoji dobro

govoriti, ako nije rođen u Toskani. Ponašanje Riječana je blago, a društvo im je veselo, iako obilježeno umjerenošću. Tu se učenje i znanost gaje više nego i u jednom susjednom gradu na obali; stanovnici mletačkih otoka, koji se odluče dati dobar odgoj svojoj djeci, šalju ih u javne škole što ih je u Rijeci sagradila i održala velikodušnost vladara.

Šest godina nakon Fortisova boravka u gradu (1780.) osnovan je i Casino patriziale (Patricijski kazino), prvo društveno sastajalište riječkoga građanstva, čime ujedno započinje jedna nova društvena i kulturna epoha. Dvije godine kasnije otvorena je gradsko-gimnazijska knjižnica, prva javna biblioteka u Rijeci.

